

Jørgen Andersen:

Men tho hwa ...

– Jeppe Aakjærs brug af dialektfarve

Under udarbejdelsen af mit speciale om Jeppe Aakjærs sprog og stil i prosa-digtningen havde jeg den glæde at få mulighed for at arbejde på Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning – med deraf følgende adgang til det righoldige bibliotek, samt det enorme dialektmateriale, som befinder sig der. Desuden var personalet meget behjælpeligt med råd og dåd. Nogle af de iagttagelser, som jeg gjorde om emnet, ville jeg uden adgang til instituttet simpelt hen ikke have haft mulighed for at gøre. Jeg skal i det følgende prøve at redegøre for nogle af de undersøgelsesresultater, som jeg fandt mest interessante.

At undersøge, om Aakjær var hjemme i Flydialekten sydøst for Skive (som han var opvokset med og vel mere eller mindre betjente sig af de første 18 år af sit liv) ville være en ret formålsløs affære. At undersøge, om han mestrede det danske rigsmål, ville ligeledes være nyttesløst, når man tager hans uddannelse i betragtning (han havde bl.a. studeret ved Københavns Universitet og været korrekturlæser på Politiken). Hvad der for mig var interessant, var at finde ud af, hvordan han med meget små midler har kunnet dreje en tilsyneladende rigsmåls tekst, så det for læserens indre øre lyder som den rene jyske dialekt.

Man kunne stille sig flere spørgsmål, fx.:

- hvilke dialektord bruger Aakjær i sine prosatekster?
- i hvilken udstrækning bruger han dem?
- hvad betyder de egentlig?
- hvorfor skriver han ikke bare på ren dialekt eller på rent rigsmål?

For at besvare det sidste spørgsmål først, så har Aakjær faktisk skrevet den største del af sin produktion på rigsdansk. Det drejer sig f.eks. om hans erindringsbøger og hans mange taler.

Blandt hans rene dialekttekster er "Af gammel Jehannes hans Biwelskistaarri" – en sand lækkerbiskken for enhver oplæser af jyske tekster. Man møder heri den underfundige Gammel Jehannes, som fortæller de kendte historier fra Bibelen, fx "Stur Fremmed te Abrahams" og "Methusalem", altsammen på dialekt og tilpasset den begrebsverden, som nu Jehannes har, og som Aakjærs læsere kunne nikke genkendende til.

Om hvem var det så, han ønskede sig som læsere? Ja, det var den jævne mand i Danmark, som ikke nødvendigvis kendte dialekten. Og her ligger også svaret på, hvorfor han ikke skrev mere på ren dialekt, end tilfældet var. Danskerne kunne simpelt hen ikke forstå teksterne. I "Efterladte Erindringer", s.142 siger han:

"Men det kan jo ikke nægtes, at mine bondejydske Bøger er blevet solgt langt ringere end de, jeg har skrevet paa Rigsmaalet. Den jydske Bonde har endnu for lidt Kultur til ret at støtte de Forfattere, der gaar i Breschen for ham og hans Sprog:"

Køberne var få – både blandt dem han kæmpede for, og dem som skulle informeres. Han kunne da vælge at skrive på rigsdansk. Det ville sikre, at langt flere fik kendskab til de sociale forhold, som lå Aakjær så stærkt på sinde. Men hans ønske om at fremme dialektens bevarelse og udbredelse ville så ikke blive tilgodeset.

Aakjær valgte den tredje mulighed, nemlig at skrive fortrinsvis på rigsdansk og så at sige "smugle" dialektord og vendinger ind. Denne metode har mange fordele. Den dialektkyndige vil kunne nikke genkendende til dialektordene og måske opfatte en underliggende dobbelttydighed, medens den ikke dialektkyndige læser vil fornemme, at det er en helt igennem jysk tekst.

Inden jeg går over til at beskrive nogle af de ord, som Aakjær anvender som dialektmarkører, bør nævnes, at han faktisk også skrev to teaterstykker på dialekt: "Livet på Hegnsgaard" (1907) og "Naar Bønder elsker" (1911). Teaterjysk har imidlertid aldrig været en fryd for et jysk

øre – og slet ikke for forfatteren selv, som giver udtryk for sin fortvivelse i "Efterladte Erindringer", s.131:

"Jeg husker min Fortvivlelse, da jeg en Aften under de mange Prøver i Holstebro knap havde een Mand, der kunne magte Bondesproget."

Så derfor er begge disse stykker allerede i originaludgaven forsynet med en "østdansk" oversættelse.

Dialektfarvning

I Jeppe Aakjærs forfatterskab er "Vredens Børn" (1904) – hans første rigtige roman, – netop en blanding af rigssprog og dialekt. Aakjær gør det her til sin mission at skildre landproletariatets situation, som han selv havde oplevet den i sin tid som barn og karl på gårdene, før hans boglige uddannelse rigtig begyndte. Man kan kalde ham en slags forkæmper for landlig socialisme. I samme periode skrev han en længere novelle "Paa Aftægt", hvori de ældres (navnlig aftægtsfolkenes) forhold behandles.

I begge de nævnte værker er det tydeligt, at dialog og dækket direkte tale er præget af dialekt, hvorimod forfatterkommentarer og beskrivelser i hovedtræk er på rigssprog. Ved denne fordeling opnår forfatteren, at det ved første øjekast ser ud som en rigssprogstekst. Ved nærmere eftersyn viser der sig en del dialektale træk, uden at det hæmmer forståelsen, for konteksten giver meningen.

Metodens kunstneriske værdi ligger i, at forfatteren ganske langsomt indfører læseren i en sprogstil og -rytme, der efterhånden opfattes som ravjysk, selv om kun en brøkdel af ordene er jyske.

Når skuespillene fik så ringe gennemslagskraft, kan det netop skyldes, at det er vanskeligere for tilhøreren at acceptere et "skuespillerjysk", der lyder fra scenen, end det er ved læsning at lade ens egen indre stemme "lyde" og fortolke teksten. Enhver har en fornemmelse af dialekttone for sit indre øre, og netop ved læsning træder den i funktion. Om så denne dialekttone er "ægte" eller ej, er egentlig ligegyldigt.

Dialektmarkører

"Optagerne rev i Jorden, saa den stented til alle Sider. Deres Næser berørte næsten Mulden. Deres Bagkroppe var løftet i Vejret som kjæmpestore Græshoppers. En Gang imellem meddelte de sig til hverandre gennem en hæs Hvisken som Fugle, der sidder i Mørke og føler, at noget fjendtligt er dem paa Sporet."
(VB.¹ s.139)

I disse linjer anvendes verbet "at stente", som betyder at springe, sprøjte. Ordet står i datid, og her er det tryksvage *e* bortfaldet (ved såkaldt apokope), hvilket i øvrigt gælder for langt de fleste af de svage verber i romanen.

Hvis man blev præsenteret for dette lille citat isoleret fra den øvrige tekst, ville man kunne sige, at det var en jysk tekst, netop på grund af denne apokope. Sætningen kan altså karakteriseres som jysk i bred forstand – blot i kraft af et ord. Men den er ikke egnsspecifik: Man ville ikke kalde citatet for dialekt, højst et dialektfarvet citat.

Adskillige tilsvarende sætninger findes i replikkerne – med kun et enkelt ord, der afviger fra rigssprogsnormen. "*Det er snart den eneste, a ejer, men a har jo endnu, Gud ha Lov og Tak, hele Lemmer*". I denne korte replik viser pronomet *a*, at vi er i Jylland, men ikke hvilken egn af Jylland.

Sådanne enkeltord skal blot – som markører – signalere, at den pågældende person taler dialekt. Så kan replikken i øvrigt være skrevet på rigsmål, uden at fornemmelsen af jyskhed forsvinder for læseren.

Tho

I Aakjærs prosa er der et ord, der træder tydeligt frem som dialektmarkør – ofte helt isoleret. Det er det lille ord *tho*. Da ordet i nogle dele af Jylland er fuldstændig ukendt, gennemgik jeg det materiale om *tho*, som Jysk Ordbog er i besiddelse af, for at få belyst ordets udbredelse

¹ Vredens Børn (Gyldendal 1947); også i det følgende forkortet VB.

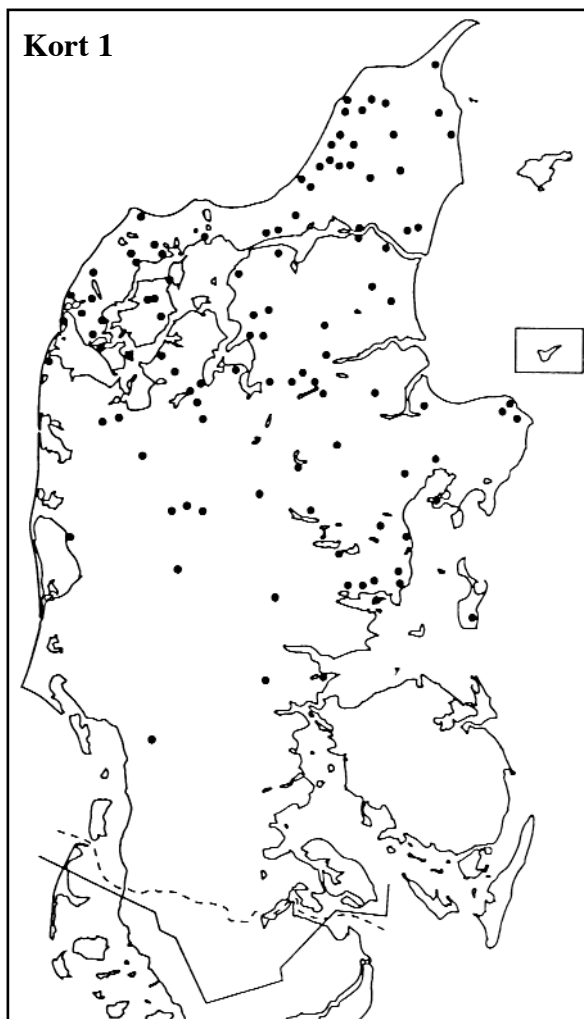
og betydning – og for at afdække, om ordet er specielt hyppigt anvendt på Aakjærs hjemegn.

Kort 1, som er tegnet på grundlag af det nævnte materiale, viser tydeligt, at kendskabet til og brugen af ordet er koncentreret i den nordlige del af Jylland, nord for en linje Horsens – Herning – Ulfborg. Desuden er det kendt på Læsø, Anholt og Samsø. Det er optegnet enkelte andre steder i Jylland (som det også fremgår af kortet), men det kan skyldes, at der trods den mindre rejse- og flyttefrekvens i tidligere tider alligevel er sket en vis sproglig påvirkning.

Tho (i kilderne skrevet på mange måder, f.eks. *to*, *tu*, *thu*, *tø*, *te*; også forbundet med *ih* eller *i*: *ih-to*, *ih-tu* osv.) er en vanskeligt oversættelig partikel – nærmest et udråbsord. Men flere kilder er inde på, at ordet giver sætningen en bestemt bibetydning. E. Andersen skriver således i "Korn og muld er Danmarks guld" (1981):

Han er vel nok en god mand – tho hwa. Dette "tho hwa" siger en hel masse som fx: uanset hvor dygtig en mand har været, anset og respekteret og alle dyder til trods, kan man ikke sige noget bedre om en mand, end han er en god mand.

Efter min gennemgang af Jysk Ordbogs materiale tegner der sig et billede af, at sætninger med *tho*, *ihtho* osv. får en bibetydning af:

Udbredelsen af *tho* oflg. Jysk Ordbogs samlinger (ældre optegnelser og indberetninger, dialektlitteratur mv.)

- glad overraskelse / forundring
- indrømmelse / resignation
- forklaring / undskyldning
- konstatering af selvfølgeligheder.

Som nævnt anvender Aakjær meget ofte *tho* i sine tekster – og ofte som det eneste jyske dialektindslag, så det umiddelbart ser ud til kun at fungere som **dialektmarkør**. Det er jo imidlertid en nærliggende tanke, at han også helt bevidst udnytter de bibetydninger, som – efter Jysk Ordbogs samlinger at dømme – kan ligge i ordet. Hvis det er tilfældet, har han nået det tidligere skitserede mål: at skrive på rigsdansk, så alle – også østdanskere – kan forstå det, og samtidig få nogle typiske jyske underforståetheder med, som kun nord-, midt- og vestjyder helt fornemmer.

Jeg afsøgte derfor de steder i "Paa Aftægt"², som indeholder *tho*, for evt. at kunne påvise nogle af de nævnte bibetydninger.

Tho forekommer i alt 37 gange, og i ca. 75% af tilfældene sker det i **anklagende** eller **forklarende** sætninger, fx: *men tho de har jo taget Klæderne fra mig* (s.100), *Tho du vild, jo endelig, en skuld, afstaa det* (s.11), *Ja, tho Visti har da selv sat æ Hus i hans Velmagtsdage* (s.74). Resten er fordelt i sætninger, der udtrykke **resignation**: *Hvad tho Børn er jo Børn* (s.39), *Men tho han var jo et gammelt Menneske, og det* (s.111); **forsoning**: *Naa, naa, bitte Ann! smiskede Smeden lidt forlegen, tho da var det da endelig ikke gjort i nogen ilde Mening!* (s. 45); **afværgende konstatering**: *Ja tho han mener det jo hver Krumme paa en god Maade* (s.7).

Der mangler eksempler på **glad overraskelse**, men det hænger nok sammen med tekstens alvorlige budskab. Sådanne eksempler findes derimod i skuespillene på ren dialekt, fx i "Naar bønder elsker": *Tho det er da æ Søsters Søn* (s.27).

Det ser altså ud til, at der ind i rigssprogssætninger "indsmugles" en dybereliggende mening vha. *tho*. Somme steder tolkes *tho*'et oven i købet i den anførende sætning: *Tho a faar jo Føden, saa kan en jo ett forlang, mer, svarede Edel undvigende* (s.137). I dette tilfælde udtryk-

² Paa Aftægt, København 1907.

ker *tho* en form for resignation. Hun vil ikke hidse sig selv eller andre op, glider lidt af på det ubehagelige, selv om hun godt er klar over, at noget er forkert. Betydningen er noget i retning af: "Ja, det er selvfølgelig rigtig nok, hvad du siger, men man jo endelig også huske på, at jeg da i hvert fald får maden".

Et sted, hvor Kræn Poulsen er blevet spurgt, om han da er syg, siden han ligger i sengen, svarer han: *Ett mer end som du er syg, men tho de har jo taget Klæderne fra mig* (s.100). Der ligger her en skjult anklage og samtidig en forklarende resignation. Hvis han fx havde sagt: "...men de har jo taget Klæderne fra mig", ville det være en åbenlys anklage. Det resignerende ligger i "tho": Kræn har indset, at sådan ligger landet altså, og det er han nødt til at finde sig i, det er der ikke noget at gøre ved.

Det er karakteristisk for Aakjær, at han også bruger *tho* til at kaste et forsonende skær over en ellers nok så barsk udtalelse, fx: *Tho da er du da en sølle jen, kan du ikke taale Løjer!* (s.60). Uden *tho* i denne sætning ville det være en klar anklage; med *tho* er det ment let drillende. Brodden er taget af udsagnet.

Der gives altså ikke nogen standardoversættelse af *tho*. Men det giver altid sætningen en betydningsmæssig drejning, som – afhængig af konteksten – kan forstærke, forklare, formilde, forsone udsagnet.

Nutidig brug af *tho*

Min undersøgelse af Jysk Ordbogs samlinger vedrørende *tho* gav anledning til, at instituttet i efteråret 1989 spurgte sine meddelere om deres kendskab til *tho*. Svarene viste, at ordet er kendt endnu, og at det stadig anvendes, om end i begrænset omfang. Af de 311 personer, som besvarede spørgsmålet, kendte 140 ordet (45%). Kort 2 viser, i hvilke egne *tho* endnu kendes.

Udbredelsen er næsten den samme som for de ældre oplysninger på kort 1. Der er en koncentration i Midt-, Vest- og Nordjylland. Syd for den tidligere nævnte linje, Horsens–Herning–Ulfborg, forekommer ordet kun spredt. Skulle man tale om en afvigelse, kunne det se ud, som om der er sket en lille udvidelse mod syd. Forklaringen kan være, at der er større mobilitet nu end før og dermed også større mulighed for sproglig påvirkning de jyske egne imellem.

Meddelerne har lidt svært ved at angive betydningen af ordet. Nogle undlader at besvare det punkt, andre kommer med fornuftige bud, hvoraf jeg skal referere nogle:

Udtrykker en vis usikkerhed eller tvivl: bruges vel nok mest af mennesker, hos hvem den vendsysselske utilbøjelighed til at udtrykke sig skarpt og definitivt er særlig udpræget.

*Hvis man gerne vil give lidt ret:
"Tho de ve a sno't ints, men ..."
(= det ved jeg snart ikke, men ...)*

Mest brugt af ældre, forsigtige mennesker.

En person, der er lidt betænkelig ved sin besvarelse.

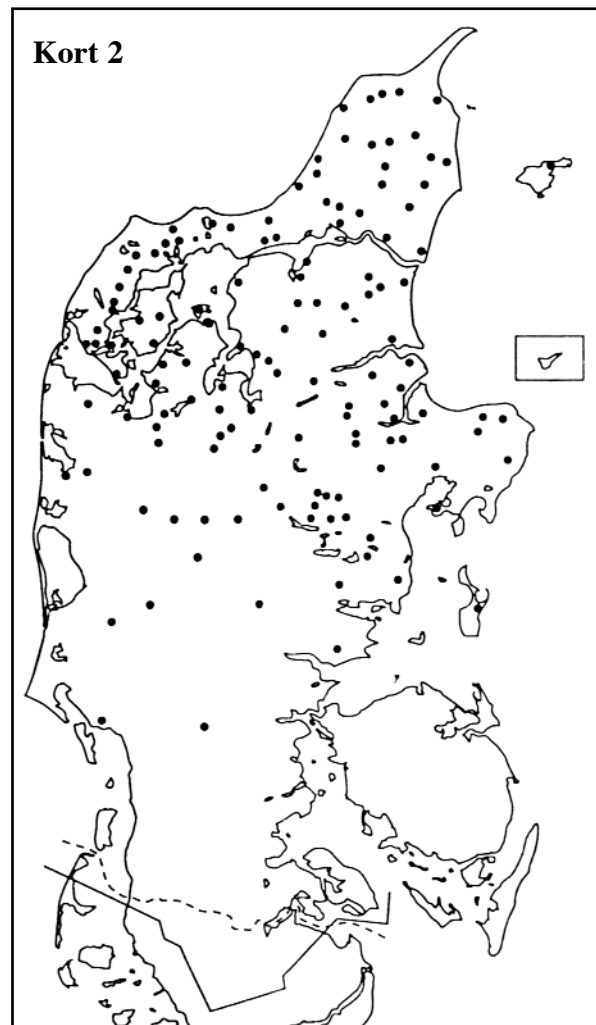
Resignerende.

*Forsigtigt indrømmende, fx.
"Den sku' Jens ha' hat, men tho han død' jo".*

Måske undskyldning for ikke at kunne svare.

Sammenfattende mener meddelerne, at sætninger med *tho* udtrykker: usikkerhed, tvivl, forsigtighed, resignation, indrømmelse, undskyldning, afbødning. Spørgelistebesvarelserne bekræfter også på dette punkt de ældre optegnelser i Jysk Ordbogs samlinger.

Ved at sammenholde de resultater, jeg har fået ved studier i litteraturen, og dem som spørgelisterne giver, vover jeg at komme med denne konklusion: *tho* bruges som en afværgepartikel af den person, som ger-

Udbredelsen af tho ifølge svar på Jysk Ordbogs spørgeliste DB (udsendt 1989 til ca. 400 meddelere)

ne vil udtrykke sig konkret og ligefremt om en problemstilling, men også gerne vil afbøde sit udsagn.

Tho så'n æ de'! Og det er egentlig ikke så sært, for *to* nedstammer i lige linje fra det gammeldanske *thō* (= dog), et ord som i 1400-tallets ansats til rigsmål blev udkonkurreret af det sydfra kommende *dog*.

A eller jeg

Aakjær anvender i sin prosa andre dialektale ord, dels for at antyde den jyske dialekt, dels for at karakterisere sine personer. Det gælder først og fremmest det næsten fællesjyske *a* (= jeg). Ingen personer i "Paa Aftægt" (hverken bønder, aftægtsfolk, smed eller bagerkone) bruger *jeg* – bortset fra gamle Edel, da hun beder sin bøn:

".... Og saa beder jeg fremdeles, at du for Jesu Skyld vil være mig arme synder naadig! Forlad mig alt det, jeg den hele Dag igjennem har fortørnet dig med, enten i Tanker, Ord eller Gjærninger" (s. 125), og "Alt, hvad jeg skal i Verden lide, saa lad mig dog, o Gud, beholde min Forstand!" (s.145).

Bønnen, formentlig lært under præstegangen, ligger for Edel i så høj stil, at det ville være umuligt for hende at anvende *a*. Virkningen udebliver heller ikke hos læseren. Den føromtalte indre stemme vil automatisk læse Edels bøn på et tillært "skolelærer-dansk" (hvor det selvfølgelig hedder *jeg*).

Anderledes forholder det sig i "Vredens Børn", hvor læseren bliver præsenteret for folk fra forskellige sociale lag. Alle personer med en vis boglig uddannelse anvender naturligvis *jeg*. Det gælder for lægen, doktor Koldkur (*Jeg skal være hos Dem om et øjeblik*) og dennes ven fra studieårene, dr. phil. Erik Stegeberg, for pastor Fryd og frue, samt skolelærerne Sørensen og Gydesen. Deres status i det lille bondesamfund forpligter dem simpelthen til at bruge *jeg*. Med få undtagelser anvender resten af personerne *a* – alle dem, der hører til i bondestanden.

Man kunne så tænke sig, at forfatteren vil have læseren til at fornemme, at kun de personer, der siger *a*, taler dialekt, men sådan er det ikke helt. Der er grænsetilfælde.

At proprietær Wollesen taler dialekt, vises tydeligt, fx. i udtrykkene: *en møj dygtig Person; en stø' bovn Karl* = et stykke kraftig karl; *tho det ved da alle og enhver, te han er Far til den første* (VB, s.12). Men at han samtidig står over de andre bønder i social status, ses derved, at han for det første tituleres med *De*, og for det andet bruger *jeg*.

En og anden kunne måske undre sig over, at bønderne, på trods af Wollesens miserable tilstand og hans noget makabre form for morskab med at fodre rotter, alligevel holder fast ved *De*-formen over for ham. Men Aakjær viser derved, at Wollesen ikke hører til i bondestanden. Det samme gør sig gældende ved en anden person, handelsmanden Goj. Han er ikke finere end de andre, men *han er en Indvandrer fra et østligere Herred og hylder derfor ikke denne Egn's Sæd og Skik* (VB, s.56). Der er altså en tydelig opdeling mellem egnens egne beboere fra gårdmænd og nedefter, der bruger *a* – og de andre: dem der er uden for det snævre bondestand, tilflytterne, de fine og uddannede der bruger *jeg*.

*Naar Jeppe Aakjær fylder treds,
saa skjarer Maanen veltilfreds,
mens Gøgen pilrer med sit Kuk
og Hønen dulrer med sit Kluk.
Det sorler over Sallingland
og dumrer bult i Fjordens Vand,
paa Marken pojer Drengen lidt,
da stentet Dug paa Vibefedt,
det skrumler paa den bare Taa
og hwerrer stygt ved Karup Aa.
Det klunker midt i Maaneskin,
det gjalmer ud og skjulmer ind,
da virmer ømt det gamle Hors,
da kraaner Skjæg paa dugget Pors,
da skrusler Hanen paa sit Hjald,
da hwilrer Koen i sin Stald
og Faaret gjepper i sin Eng,
og Pigen rimmer i sin Seng.
Tak, Jeppe Aakjær-Sivensnak,
vi hvister dig en særlig Tak,
fordi du duget har vort Bord
med mærkelige Udsagnsord,
som dels sprang frem fra Bondens Sjæl.
og som du dels har lavet selv.*

Den dialektale herkomst af Aakjærs mange lydmalende ord, især i hans sange, er ofte mødt med skepsis. Ved digterens 60-årsdag 10.10.1926 blev han venskabeligt drillet i Berlingske Tidende med følgende hyldestdigt af Viggo Barfoed. Tegningen har Jensenius stået for.

Maalstræb eller oplysning

Aakjær anvender selv i sine såkaldte rigssprogstekster mange isolerede dialektord. Ikke for at kaste sig ud i "Maalstræberi", som han kalder det i en tale i Casino 14. november 1907, men for at lade "*Jydsken udvide Højdanskens Rammer*". Mange af de emner, som han beskæftiger sig med i sin prosadigtning, foregår jo netop i et miljø, hvor begreberne kun kan beskrives med jyske udtryk. De eksisterer måske slet ikke i rigssproget, eller i bedste fald er den jyske glose mere dækkende – for dem, der forstår betydningen af den.

Mange andre ord end dem, som jeg har fremdraget, peger i retning af, at Aakjær bevidst har anvendt dialektfarvning for at nå målene med sin prosadigtning – dels at gøre hele landets befolkning opmærksom på den fattigdom og nød, der herskede hos den jyske landbefolkning i begyndelsen af dette århundrede, dels at udbrede danskernes kendskab til de jyske dialekters rigdom og "*bringe en Smule Landluft ind i en Litteratur, der mere og mere synes at skulle dreje sig om de tre første Rangklasser*".³

³ Jydsk Stævne, Fortalen, 1904.